

กระบวนการสร้างจิตสำนึกด้านศิลปวัฒนธรรมเชิงพุทธในสังคมไทย

A Process for the Creation of Conscious Mind by Buddhist Arts and Cultures in Thai Society

พระครูสิริรัตนานุวัตร
Phrakru Sirirattananuwat^๑

Received: August, 16, 2019

Revised: March 2, 2020

Accepted: March 6, 2020

บทคัดย่อ

บทความวิจัยเรื่อง กระบวนการสร้างจิตสำนึกด้านศิลปวัฒนธรรมเชิงพุทธในสังคมไทย มีวัตถุประสงค์ของการวิจัยคือ (๑) เพื่อสร้างองค์ความรู้เรื่องจิตสำนึกด้านศิลปวัฒนธรรมเชิงพุทธ (๒) เพื่อสร้างกระบวนการสร้างจิตสำนึกด้านศิลปวัฒนธรรม ฯ (๓) เพื่อสังเคราะห์กระบวนการสร้างจิตสำนึกในศิลปะวัฒนธรรม ฯ มีระเบียบวิธีวิจัยได้แก่ ใช้รูปแบบวิจัยเชิงคุณภาพ พื้นที่วิจัยหลักคือวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ จังหวัดพิษณุโลก ใช้เอกสารปฐมภูมิ พระไตรปิฎก เก็บข้อมูลจากการ สัมภาษณ์และการสนทนากลุ่มเฉพาะ โดยคัดเลือกจากครอบครัว วัด โรงเรียน สถาบันพระมหากษัตริย์ วิเคราะห์ข้อมูลโดยพรรณนา ผลการศึกษาวิจัย ได้องค์ความรู้ถึงที่มา กระบวนการ ขอบข่ายและสื่อธรรมของศิลปวัฒนธรรม นำไปสู่จิตสำนึกในคุณค่าทางพุทธศึกษา จริยศึกษา และหัตถศึกษา มีกระบวนการสร้างจิตสำนึกคือ (๑) การให้ความรู้ (๒) การสร้างกิจกรรมสามัคคี (๓) มีระเบียบข้อบังคับ (๔) มีเครือข่ายสังคมและ (๕) การบริหารจัดการที่เป็นระบบ มีแหล่งจิตสำนึกจากตนเอง ครอบครัว โรงเรียน/สถาบันการศึกษา วัด/ศาสนา รัฐ/ชาติและสถาบันพระมหากษัตริย์ สังเคราะห์จิตสำนึกบนฐาน (๑) ศิลปวัฒนธรรมเชิงพุทธ (๒) คำสอนทางศาสนา (๓) วัฒนธรรมองค์กร

คำสำคัญ : จิตสำนึก, พุทธศิลปวัฒนธรรม, กระบวนการสร้างวัฒนธรรม, องค์ความรู้

^๑ วิทยาลัยสงฆ์พุทธชินราช มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย Email: gurutawee@gmail.com เบอร์โทรศัพท์ 089-6380507 Graduate Studies –Buddhachinaraj Buddhist College, Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Thailand. Email: gurutawee@gmail.com/Phone : 089-6380507

Abstract

The research entitled “A Process for the Creation of Conscious Mind by Buddhist Arts and Cultures in Thai Society. Its objectives are (1) to create the body of knowledge on arts and cultures, (2) to create the processes of conscious mind in arts and cultures. (3) to synthesize the processes to create conscious mind in Buddhist arts and cultures. The method is qualitative form, its area is Wat Phrasri. Phitsanulok. The primary source is Tipitaka. The data is kept from documentaries, interview and focus group which selected from family, Buddhist temple, school, monarchy. The analysis is narrative form. From the research, it was found that we know the background, its process, direction and media of Ddhamma as the body of knowledge. They make us conscious mind on the values of Buddhist study, moral study, handicraft study. Its process is (1) knowledge, (2) the activity of union, (3) regulation, (4) social network and (5) management. Its resource is itself, family, school, temple/Buddhism, government/nation and monarchy. The synthesis of conscious mind bases on (1) Buddhist art and culture, (2) the Buddha’s Teaching and the culture of organization.

Keywords: Conscious mind, Buddhist Arts and Cultures, Process of Cultures, body of knowledge

๑. บทนำ

ชาติไทยมีพุทธศิลปกรรมที่สมบูรณ์ด้วยศาสตร์ศิลป์ มีความโดดเด่นที่แสดงถึงความเจริญรุ่งเรืองทางสติปัญญา เป็นภูมิปัญญาอันทรงคุณค่า พระพุทธองค์ให้ความสำคัญต่อศิลปกรรม ตรัสเป็นมงคลอันสูงสุดว่า “การมีศิลปะเป็นอุดมมงคล (ลีลาปณฺณ ...เอตมมฺงคฺลุมฺตตมฺ) เมื่อเทวดาและมนุษย์ทั้งหลายทำมงคลนี้แล้ว เป็นผู้ไม่ปราศัยในข้าศึกทุกหมู่เหล่า ย่อมถึงความสวัสดิ (ความปลอดภัย) ในที่ทุกสถาน ในกาลทุกเมื่อ”^๒ พระพุทธรูปสมัยกรุงรัตนโกสินทร์จะทรงเครื่อง มีผ้าห่มคลุมองค์ พระสมัยสุโขทัยจะมีพระโขงโก่ง มีเปลวเพลิงบนพระเศียร มีพระกรรณยาวยาน ส่วนสถาปัตยกรรมประเภทอาคาร มีพระอุโบสถ พระวิหาร เจดีย์ เป็นไปตามคติแห่งไตรภูมิ มีท้าวจตุโลกบาลคุ้มครอง ๔ ทิศ ศิลปกรรมและส่วนประกอบต่าง ๆ นี้จะสื่อถึงธรรมที่มี ศาสตร์ศิลป์สวยงาม นอกจากนี้ ยังมีวัฒนธรรมด้านประเพณีที่อิงศาสนาเกือบทั้งหมดของไทย ที่สำคัญได้แก่ประเพณีสงกรานต์ ลอยกระทง เทศน์มหาชาติ ล้วนแต่สื่อถึงธรรมที่แสดงผ่านวัฒนธรรมในทุกกิจกรรมไป แม้ผีตาโขน เป็นกิจกรรมในประเพณีสงกรานต์ มีนัยทางคติธรรม คือ สติที่คอยเตือนไม่ให้ใคร ๆ เล่นสนุกสนานจนลืมเป็นลมตาย อันจะตกอยู่ในความประมาท ความกตัญญูตกเวทีเป็นกิจกรรมสำคัญของประเพณีลอยกระทง การให้ทาน ของพระ

เวสสันดร เป็นกิจกรรมสำคัญแสดงทานบารมีในประเพณีเทศน์มหาชาติ

จิตสำนึกนั้นสามารถมีได้ในศิลปวัฒนธรรม แม้แต่ทรัพยากรธรรมชาติโดยเห็นความจำเป็นที่ต้องรักษาด้วยพุทธธรรมดังที่มหาตมาคานธีกล่าวว่า “ทรัพยากรธรรมชาตินั้นมีเพียงพอสำหรับทุกคน แต่ไม่เพียงพอสำหรับคนผู้มักโลภแม้คนเดียว”^๓ มีแหล่งสร้างจิตสำนึกจากตนเองจากครอบครัว โรงเรียน วัด รัฐ สถาบันกษัตริย์ ซึ่งเป็นแรงผลักดันจากปัจจัยภายในและภายนอก แรงผลักดันภายในโดยการแสดงออกจากอุปนิสัยของตนเอง ภายนอกโดยการบ่มเพาะและผลักดันจากครอบครัว โรงเรียน วัด นโยบายของรัฐตลอดถึงแบบอย่างจากสถาบันพระมหากษัตริย์ ในปัจจุบัน ปัจจัยภายนอกที่จะผลักดันจิตสำนึกให้เกิดขึ้นที่มีอิทธิพลสำคัญ คือ ครอบครัว โรงเรียน วัด รัฐ เบื้องต้น จะเห็นว่า รัฐบาลของ พลเอกประยุทธ์ จันทร์โอชา นายกรัฐมนตรี จะออกนโยบายกำหนดค่านิยม ๑๒ ประการ เพื่อรณรงค์ในสถานศึกษาและองค์กรทุกระดับ แหล่งจิตสร้างจิตสำนึกนี้จะทำให้นั่นคง มั่งคั่ง ยั่งยืน

๒. วัตถุประสงค์ของการวิจัย

บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของงานวิจัยเรื่อง “กระบวนการสร้างจิตสำนึกด้านศิลปวัฒนธรรมเชิงพุทธในสังคมไทย” สำหรับวัตถุประสงค์ที่ต้องการนำเสนอใน

^๒ พุ.ช. (ไทย) ๒๕/๕/๖.

^๓ มุลนิธิสืบ นาคะเสถียร [ออนไลน์] ที่มา <https://www.facebook.com/SeubNakhasa thienFD/posts/> (สืบค้น ๕ กันยายน ๒๕๖๒)

บทความนี้มี ๓ ข้อ คือ (๑) เพื่อสร้างองค์ความรู้เรื่องจิตสำนึกด้านศิลปวัฒนธรรมเชิงพุทธ (๒) เพื่อสร้างกระบวนการสร้างจิตสำนึกด้านศิลปวัฒนธรรม ฯ (๓) เพื่อสังเคราะห์กระบวนการสร้างจิตสำนึกจากศิลปวัฒนธรรม

๓. รูปแบบการวิจัย

เป็นรูปแบบวิจัยเชิงคุณภาพ ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ ๑๒ ท่าน ใช้พื้นที่วิจัยหลักคือวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ จังหวัดพิษณุโลก เอกสารปฐมภูมิคือพระไตรปิฎก เก็บข้อมูลจากเอกสาร การสัมภาษณ์และการสนทนากลุ่มเฉพาะ โดยคัดเลือกจากครอบครัว จากวัด โรงเรียน สถาบันพระมหากษัตริย์ วิเคราะห์ข้อมูลวิจัยโดยพรรณนา

๔. ผลการวิจัย

องค์ความรู้จิตสำนึกได้จากแหล่งจิตสำนึกมีกระบวนการสร้างโดยอาศัยศิลปวัฒนธรรมทั้งประเพณีรูปธรรมและนามธรรม โดยจิตสำนึกนี้สามารถต่อยอดพัฒนาการมาเป็นจิตอาสาในปัจจุบันนี้ ดังที่รัชกาลที่ ๑๐ แห่งพระราชวงศ์จักรีมีพระราชดำริจัดตั้งจิตอาสาขึ้นมา มีสัญลักษณ์ผ้าพันคอสีเหลือง มีขอบชายตามที่พระไพศาล วิสาโล กล่าวว่า “ความสำนึกใส่ใจและพร้อมจะมีส่วนร่วมในกิจการสาธารณะ รวมถึงความเคารพและห่วงใยในสมบัติส่วนรวม ทั้งนี้โดยตระหนักถึงประโยชน์ที่จะเกิดขึ้นทั้งตนเองและส่วนรวม”^๔ คนที่จะมีจิตสำนึกหรือจิตอาสาได้นั้นจะมีพื้นฐานของ

จิตที่เป็นบวกต่อสังคม คือมองโลกในแง่ดี รู้และเข้าใจอกเขาอกเราเป็นอย่างดี ดังนั้น องค์ความรู้แห่งจิตสำนึกนี้ คือความหวังดีต่อตนเอง สังคม องค์กร และประเทศชาติถึงระดับโลก ซึ่งมีกระบวนการ มีแหล่งกำเนิดให้เกิดขึ้นได้ทั้งภายในนอกภายในตนเอง

ศิลปวัฒนธรรมมีประเพณีสถาปัตยกรรม ประติมากรรม จิตรกรรม รวมถึงเทศกาลหรือประเพณีต่าง ๆ สามารถสร้างเป็นองค์ความรู้ด้านวิชาการศาสนา มากมาย แสดงถึงการพัฒนาคูณภาพชีวิตด้วยความรู้ธรรมตามหลักไตรสิกขาในฐานะองค์รวมแห่งคำสอนพระพุทธเจ้า ทำให้ผู้เป็นพุทธมามกะเป็นผู้ศึกษาตลอดชีวิตตาม พ.ร.บ. การศึกษาแห่งชาติ ๒๕๔๒ มาตรา ๘ วงเล็บ ๑ ว่า “การจัดการศึกษาให้ยึดหลัก ๖ ประการ การศึกษาตลอดชีวิตสำหรับประชาชน, ในการศึกษาก็ให้ยึดโยงกับมาตรา ๗ ที่ว่า ในกระบวนการเรียนรู้ต้องมุ่งปลูกฝังจิตสำนึกที่ถูกต้องเกี่ยวกับการเมืองการปกครองในระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข รู้จักรักษาและส่งเสริมสิทธิหน้าที่ เสรีภาพความเคารพกฎหมาย ความเสมอภาค และศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ มีความภาคภูมิใจในความเป็นไทย รู้จักรักษาผลประโยชน์ส่วนรวมและของประเทศชาติ รวมทั้งส่งเสริมศาสนา ศิลปวัฒนธรรมของชาติ การกีฬา ภูมิปัญญาท้องถิ่น ภูมิปัญญาไทย และความรู้อันเป็นสากล ตลอดจนจนอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม มีความสามารถในการประกอบอาชีพ รู้จักพึ่งตนเอง มีความริเริ่มสร้างสรรค์ ใฝ่รู้ และเรียนรู้ด้วยตนเองอย่าง

^๔พระไพศาล วิสาโล, วิถีสังคมไทย:

ชุมชนและวัฒนธรรมท้องถิ่น, (กรุงเทพฯ: เรือนแก้วการพิมพ์, ๒๕๔๔), หน้า ๑๕.

ต่อเนื่อง”^๕ แสดงให้เห็นว่า ปรัชญาการจัดการศึกษา มุ่งเน้นให้มนุษย์สมบูรณ์ทั้งร่างกาย จิตใจ สติปัญญา ความรู้ และคุณธรรม มีจริยธรรมและวัฒนธรรมในการดำรงชีวิต สามารถอยู่ร่วมกับ ผู้อื่นได้อย่างมีความสุข

สถาปัตยกรรมมุ่งเน้นอาคาร สถานที่ ที่ผ่านการออกแบบที่สอดคล้องกับคติทางพระพุทธศาสนา เช่นพระวิหาร จะออกแบบให้สอดคล้องกับไตรภูมิว่าส่วนไหนเป็นกามภูมิ รูปภูมิ และอรุณภูมิ กามภูมิ ๑๑ ภูมิ เป็นส่วนที่หนาแน่นด้วยวัตถุ สิ่งก่อสร้าง หรือทึบด้วยแสงสี ตามคติธรรมหมายถึงหนาแน่นไปด้วยมนุษย์ สัตว์ ธรรมชาติ จัดหมวดหมู่เป็น สุกตติภูมิ ได้แก่ มนุษย์ ๑ และสวรรค์ ๖ ทุกตติภูมิ ๔ (นรก เปรต อสุรกาย ดิรัจฉาน) สู่ถึงโลกแห่งสารวัฏ รูปภูมิเป็นส่วนของที่บางเบาด้วยกิเลส เป็นภูมิของผู้ได้ฌาน ๔ มี ๑๖ ชั้น มีพรหม ปาริสาชชา พรหมปุโรหิตา เป็นต้น มีอกนิธฐาเป็นที่สุด ส่วนอรุณภูมิ เป็นส่วนที่โปร่งโล่งด้วยกิเลส เป็นภูมิของผู้ได้อรุณฌาน ๔ มีอากาศอันเจือจางตนภูมิ เป็นต้น เนวสัญญานาสัญญายตนภูมิ เป็นที่สุด เรียกได้ว่า ไตรภูมินี้คือที่เกิดของหมู่สัตว์ซึ่งรองรับผลการกระทำของตนเอง ขึ้นอยู่กับว่า กรรมใดจะให้ผลทำให้เกิดในภพภูมิใด เป็นไปตามเหตุปัจจัยไม่อยู่ในอำนาจบังคับบัญชาของใครทั้งสิ้น

ศิลปกรรมของวัดเปรียบเทียบกับส่วนที่เบาบาง และโปร่งกับไตรภูมิ การออกแบบ

สถาปัตยกรรมอาคาร มีพระวิหาร ศาลาโบสถ์ เป็นต้น โดยโครงสร้างด้านภูมิทัศน์ต้องคำนึงถึงทิศทางลมเข้า การส่องแสง จะเห็นว่าพระวิหารบางแห่งจะสร้างปล่องแสงส่องลงองค์พระประธาน แม้โบสถ์พราหมณ์ จะสร้างโบสถ์เป็นสามชั้นรูปปิรามิด สร้างดาดฟ้าไว้แต่ละชั้นเพื่อรับแสงส่องลงไปภายใน ไม่จำเป็นต้องใช้แสงจากไฟฟ้าในกลางวัน ส่วนทิศทางลมนั้นเพื่อให้อากาศถ่ายเททำให้มีสุขลักษณะแก่ชีวิต สระโบกขรณีในวัดหรือลานกว้างหน้าพระวิหารนั้นจะสื่อถึงนที สัตินทรที่แทรกอยู่ตามเขาสัตตบริภัณฑ์ทั้ง ๗ ลูกนั้น

ส่วนศิลปวัฒนธรรมจะเห็นว่า ประเทศไทยจะมีเทศกาลใหญ่ ๆ อยู่ ๒ อย่าง คือ ลอยกระทง กับ สงกรานต์ ลอยกระทงนั้น มีกำเนิดจากพระพุทธศาสนาโดยตรง คือแรกสุดนั้น เป็นวิถีชีวิตของชาวอินเดียที่บูชาสักการะรอยพระพุทธบาทที่พระพุทธเจ้าประทับไว้บนหาดทรายริมฝั่งแม่น้ำนัมมะทา เมื่อฤดูฝนเดือนสิบสอง น้ำหลากท่วมหาดทรายตรงรอยพระบาทนั้น ทำให้ประชาชนเข้าไปสักการะไม่ได้ จึงเย็บกระทงปักดอกไม้ ธูปเทียนลงไปแล้วลอยน้ำวิดิให้น้ำให้กระทงนั้นไปปลักรอยพระพุทธบาท จึงเป็นที่มาของเทศกาลลอยกระทง ส่วนเทศกาลสงกรานต์ มีกำเนิดมาจากการทำพิธี “เทวตาพลี”^๖ ของเศรษฐีสามีภรรยาที่ไม่มีบุตร มีตำนานว่า “วันหนึ่งอยากได้บุตรจึงทำพิธีบนบานกับเทวดาที่ต้นไทรแล้วได้ผลสมใจ ตั้งชื่อว่า ธรรมบาลกุมาร ซึ่งกุมารนี้เฉลียวฉลาดด้านภาษามาก รู้ได้ฟังออกแม้กระทั่ง

^๕ พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๔๒ ที่มาของข้อมูล หนังสือราชกิจจานุเบกษา ฉบับกฤษฎีกา, หน้า ๔.

^๖ อิง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๔๑/๖๕.

ภาษานก ทำให้กบิลพรหมทำทนายปัญหา ๓ ราศีว่า เข้า บ่าย คำ ราศีของคนเราอยู่ที่ไหน ถ้าตอบไม่ได้ต้องตัดศีรษะเดิมพันกัน ปรากฏว่ากุมารน้อยตอบได้ กบิลพรหมจึงยอมตัดศีรษะของตนบูชาความรู้ไป ธิดาของกบิลพรหมนำศีรษะไปบรรจุไว้ถ้ำคันธุลี เขาพระสุเมรุ (ไกรลาศ) แขนกลางจักรวาลที่กล่าวมา เมื่อถึงรอบปีหนึ่งวันที่ ๑๓-๑๕ เมษายนที่นับเป็นวันสงกรานต์ทุกปี ธิดาทั้งเจ็ดคนในฐานะนางสงกรานต์นั้นก็ผลัดเปลี่ยนกันนำศีรษะบิดามาสร้งน้ำแล้วเวียนรอบเขาพระสุเมรุหกสิบนาที่^๗ ด้วยเหตุนี้จึงเป็นที่มาของการรดน้ำดำหัวผู้หลักผู้ใหญ่ สรงน้ำพระสงฆ์ และมีกิจกรรมอื่น มีการปล่อยปลาในวันเกิดก่อนเจดีย์ทรายชดใช้ดินที่ติดเท้าของตนไปนอกวัด เครื่องสักการะอันประณีต เช่นต้นดอกผึ้ง ถือว่าเป็นแหล่งจริยธรรมสำคัญของชาติ เป็นที่มาของวันสำคัญต่าง ๆ เช่น วันผู้สูงอายุ วันครอบครัว วันประมงแห่งชาติ เป็นต้น

เทศน์มหาชาติ (บุญผะเวส) มาในพระไตรปิฎกเรื่อง “เวสสันดรชาดก”^๘ ถือว่าเป็นต้นแบบแห่งการให้ทานของเวสสันดร ซึ่งมีอุดมคติในพุทธภูมิ ท่านทำทาน ๓ ระดับขั้นสูงสุดให้ได้แม้กระทั่งชีวิต ระดับธรรมดาสจะปลูกฝังให้คนรู้และเข้าใจและทำทาน สละความตระหนี่ ไม่เห็นแก่ตัว มีคุณค่าแก่ชีวิตที่ว่า ถ้าฟังเทศน์นี้จบภายในวันเดียว ๑๓ กัณฑ์จะไม่ตกนรก อันนี้สร้างจริยธรรม ความเชื่อ ให้สังคมได้อย่างดี นอกจากนี้ยังมีคุณค่า

ทางพุทธิศึกษา จริยศึกษา หัตถศึกษา แฝไปถึงจิตสำนึกที่จะมีวันคุ้มครองโลก (Earth Day) ที่ประกาศโดยองค์การสหประชาชาติเมื่อวันที่ ๒๒ เมษายน ๒๕๑๓

จิตสำนึกเกิดได้จากอะไรบ้าง พบว่าจิตสำนึกมีแหล่งจากตนเอง ซึ่งเป็นอุปนิสัยจากบุพเพกตบุญญา เช่นเจ้าชายสิทธัตถะที่ได้รับการทำนายนรกเกิดว่า มีคติเป็น ๒ คือ ออกบวชกับเป็นพระเจ้าจักรพรรดิในที่สุดก็ตามคติประการแรกของโกณฑัญญะพราหมณ์ปัจจุบันนี้ จะเห็นว่าบางคนเลือกที่จะบวชเรียนแม้พ่อแม่มีฐานะที่ส่งเรียนได้ระดับสูงสุด บางคนเลือกที่จะปฏิบัติธรรมแม้พ่อแม่เป็นเศรษฐีมีมรดกทรัพย์สินให้บริหารจัดการมากมายและเป็นคนต่างชาติด้วย เช่น ชาวอังกฤษ พระราชพัชรมานิต (ผอน ชิเวอร์ตัน ชยสาโร) ที่มีปณิธานในการศึกษา การแสวงหาสัจธรรมความจริง แต่บางท่านก็เกิดจากการปลูกฝัง การได้พบได้เห็นแล้วคล้อยแหล่งต่อมาคือครอบครัว ที่เป็นสังคมใกล้ชิดที่สุดโดยได้รับการอบรมจากพ่อแม่ การฝึกหัดพูดเรียกพ่อ แม่ พี่ น้า ฝึกหัดให้กิน นอน ให้เดิน ที่สำคัญคือฝึกหัดรู้หน้าที่ รู้วิถีชีวิตในสังคม

แหล่งจิตสำนึกเกิดได้จากโรงเรียนหรือสถานศึกษา ซึ่งเป็นสถานที่บ่มเพาะพันธุ์ ความรู้มีความสามารถในลักษณะต่าง ๆ ที่เน้นให้อ่านเป็น เขียนได้ รู้คิดรู้อ่าน รู้เป็นซึ่งโรงเรียนถือว่าโรงฝึกหัดกาย-ใจ-สังคม-อารมณ์-ปัญญานี้เอง ตัวอย่างเด็กนักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ ๖ จังหวัดอ่างทอง ดากฝนเก็บเสาธงชาติที่ล้มปลิวลงตามถนน วันต่อมาออกสื่อให้สัมภาษณ์ว่า เขาถือว่าธงชาติเป็นของสูง

^๗ พระครูสิริรัตนานุวัตร, สงกรานต์ : ภูมิปัญญาตะวันออก, (พิษณุโลก: โฟกัสปริ้นต์, ๒๕๕๙), หน้า ๒๓.

^๘ ขุ.ข. (ไทย) ๒๘/๑๖๕๕/๔๔๗.

เขาได้รับรางวัลจากรัฐมนตรีประจำสำนักนายกรัฐมนตรี ม.ล.ปนัดดา ดิศกุล

แหล่งจิตสำนึกเกิดได้จากวัดหรือศาสนา ซึ่งเป็นต้นแบบแห่งจริยธรรมสร้างจิตวิญญาณแห่งความสำนึกว่าอะไรจะดีควรทำอะไรจะชั่วควรละ วัดหรือศาสนาในศาสนาสถานนั้นจะมีภูมิทัศน์ที่ร่มรื่น ร่มเย็น สงบกายใจ เหมาะแก่ปฏิบัติธรรม ส่วนปฏิมากรรม จะแสดงองค์เอกลักษณ์ไทยและสื่อถึงธรรมเสมอ เช่นเจดีย์ปรางค์องค์หนึ่งแสดงสถานะของวัดนั้นว่าเป็นพระอารามหลวง เป็นที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ (เฉพาะของพระพุทธเจ้า) ส่วนประกอบของเจดีย์ปรางค์นี้ ฐานสิ่งหมายถึงสังสารวัฏ ภพของสัตว์ที่มีโลก โกรธ หลง สูงขึ้นไปเป็นซุ้มประตู ๔ ทิศโดยท้าวจัดโลกบาลคุ้มครองรักษาศูนย์กลางของเจดีย์คือคัพภธาตุหรือเรือนธาตุ เนื้อเรือนธาตุคือป่าและสัตว์หิมพานต์ เนื้อขึ้นไปคือสวรรค์ ๖ ชั้นหรือวิมานของเทวดา ส่วนนภศูล จะสื่อถึงโลกุตตรธรรมหรือสัญลักษณ์ของพระอิศวรตามคติของพราหมณ์ ส่วยกิ่งเพกายอดสุดชี้ขึ้นคือนิพพาน ที่ชี้ไปในสี่ทิศ คือ อริยมรรค อริยผล

เจดีย์ปรางค์ ที่ยกเป็นแกนกลางของวัดนี้ สืบเนื่องจากแกนกลางจักรวาลในไตรภูมิ ซึ่งมี ๓ ภูมิใหญ่ ๓๑ ภูมีย่อย โดยเฉพาะภูมิใหญ่มีกามภูมิ รูปภูมิ อรูปภูมิ สูงสุดคือพรหมต่ำสุดคือนรก ล้อมรอบด้วยเขาสัตตบริภัณฑ์ นทีสีทันดร อนุทวีปทั้ง ๔ กำแพงล้อมจักรวาลเป็นคติของการสร้างวัดในปัจจุบันที่ถือคติแห่งภูมิทัศน์ที่ถูกต้องตามลักษณะทิศทาง เช่นพระอุโบสถหันหน้าไปทิศตะวันออกตามคติที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้หันพระพักตร์ไปทิศตะวันออก พระวิหารบางวัดหันหน้าไปทาง

แม่น้ำเพราะตั้งติดกับแม่น้ำและถือคติที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้หันพระพักตร์ไปทางแม่น้ำ เนรัญชราจากต้นศรีมหาโพธิ์แห่งพุทธคยานั้น ส่วนคติทางสถาปัตยกรรม จะเห็นว่าโครงสร้างของพระวิหารหรืออุโบสถล้านนา บางแห่ง จะเป็นทรงเรือสำเภา มีหลังคาทรงปีกนก ๕ ชั้นบ้าง ๓ ชั้นบ้าง สื่อถึงการนำพาสรรพสัตว์ข้ามพ้นสังสารวัฏนั้นหรือวงจรแห่งทุกข์นั่นเอง พระวิหารวัดทรงไทยล้านนา โบราณหรือทางภาคอีสานของไทยหรือแม้แต่สปป.ลาว เมืองหลวงพระบางก็นิยมสร้างพระเขาพระสุเมรุเป็นช่อตั้งกลางหลังคาพระวิหารนั้น บันไดหรือประตูเข้าพระวิหารเข้าโบสถ์ก็นิยมสร้างพญานาคหรือมังกรคายนาไว้สองข้าง นี่ก็เป็นส่วนประกอบของไตรภูมิที่เป็นสวรรค์ชั้นจกตุมหาราชโดยท้าวมหาราชทั้ง ๔ ซึ่งท้าวเวสสุวรรณหัวหน้ายักษ์ มาร ทำหน้าที่คุ้มครองประตูทิศเหนือหันหน้าไปทางทิศใต้

พระวิหารหลวงของวัดบางแห่งจะมีวิหารคดล้อมรอบหรือผนวกเอาเจดีย์ปรางค์เข้าด้วย ซึ่งวิหารคดนั้นสื่อถึงกำแพงจักรวาลอีกนัยหนึ่งคือที่ประดิษฐานพระพุทธรูปซึ่งเป็นบริวารขององค์พระประธาน ถัดตามทีพระพุทธเจ้าเมื่อเสด็จไปที่ใดจะมีพระสงฆ์สาวกตามเสด็จด้วย ๕๐๐ องค์ (สห ปญจเสตติ ภิกขุหิ) บ่งชี้ถึงศักยภาพแห่งองค์คณะอันมากมายที่จะทำลายทิฐิมานะของเดียรฉัตร แม้ยอมให้สาวกแสดงฤทธิ์เอาชนะบาตรไม้จันทน์

คติของสถาปัตยกรรมนี้ สะท้อนผลถึงการสร้างวัดสมัยพุทธกาลที่มุ่งเน้นความร่มรื่นเป็นอวาสาสัปปายะ ไม่เน้นสถาปัตยกรรม เช่น พระเวฬุวันวิหาร มีภูมิประเทศเป็นป่าไม้ไผ่ พระวิหารเชตวัน มีภูมิประเทศเป็นอุทยานของเจ้าชายเชตที่ อนุบาลปิณฑิกเศรษฐี

บริจาทรพัสย์ซื้อถวายเป็นพระวิหาร วัดพุทธรามที่นางวิสาขาบริจาคเครื่องประดับของตนเองสร้างถวายก็ตั้งชื่อตามภูมิประเทศ แต่สมัยปัจจุบัน นิยมสร้างวัดมีสถาปัตยกรรมปฎิมากรรมที่สื่อถึงไตรภูมิ ทำให้รู้ว่าสถาปัตยกรรมของวัดต่าง ๆ นั้นมีขึ้นตามช่วงสมัย คือช่วงพุทธกาล กับช่วงหลังพุทธกาล หรือสมัยปัจจุบันนี้ก็ยังสะท้อนถึงยุคสมัยหรือรัชกาลต่าง ๆ ด้วย ตามทรรศนะพระราชปริยัติกวี (สมจินต์ สมมาปญโญ) กล่าวในการสัมมนาวิจัย ว่า “ช่วงพุทธกาลนั้นวัดมีองค์ประกอบไม่ซับซ้อน วัดที่เกิดขึ้นเป็ไปตามหลักสัปปายะที่ชัดเจน มีความเป็น (๑) อาราม คือเป็นสวน อุทยาน มีธรรมชาติที่เอื้ออำนวยให้เกิดการเจริญงอกงามทางจิต (๒) สัปปายะ คือไม่ไกลไม่ไกลจากหมู่บ้าน คมนาคมสะดวก กลางวันไม่พลุกพล่าน ซึ่งถือว่าเป็นองค์ประกอบในสมัยพุทธกาล ช่วงหลังพุทธกาล ลักษณะทางสถาปัตยกรรมที่ส่งผลหรือมีอิทธิพลต่อการวางแผนผังวัดหรือพุทธศาสนสถาน เช่น แนวคิดเรื่องมณฑลของวัชรยานซึ่งวัดวางแผนผังโครงสร้างไปตามชั้น ๕ และสื่อผ่านทิศโดยใช้สัญลักษณ์คือ พระพุทธเจ้าทั้ง ๕ พระองค์ โดยทิศตะวันตก หมายถึงรูปชั้น ๑ ได้แก่พระอัครโศภะพุทธะ ทิศใต้หมายถึงเวทนาชั้น ๑ ได้แก่พระรัตนสมภพพุทธะ ทิศตะวันตก หมายถึงสัญญาชั้น ๑ ได้แก่พระอมิตาภะพุทธะ ทิศเหนือหมายถึงสังขารชั้น ๑ ได้แก่พระอโมฆสิทธิพุทธะ ศูนย์กลาง หมายถึงวิญญานชั้น ๑ ได้แก่

พระไวโรจนะพุทธะ”^๙

แหล่งจิตสำนึกเกิดได้จากรัฐหรือชาติ เป็นระดับที่กำหนดเป็นนโยบาย ตรา กฎกระทรวงหรือกฎหมายออกมาบังคับใช้เป็นเอกลักษณ์ของชาติ เช่นกำหนดให้ประชาชนยืนตรงเมื่อได้ยินเสียงเพลงชาติไทยดังขึ้นเพื่ออนุสติถึงการเสียสละชีวิตกอบกู้ชาติของบรรพบุรุษ กำหนดวันสำคัญทางพระพุทธศาสนาให้เป็นวันหยุดเพื่อประชาชนเข้าวัดฟังธรรมและทำกิจกรรมเวียนเทียน กำหนดวันหยุดวันสำคัญของชาติ เช่น วัดพระราชสมภพ วัดแรกนาขวัญ วันปิยมหาราช

แหล่งจิตสำนึกเกิดได้จากสถาบันพระมหากษัตริย์ ซึ่งเป็นบุคคลต้นแบบจากการปฏิบัติในทศพิธราชธรรมของพระเจ้าแผ่นดินที่พสกนิกรปฏิบัติตามพระองค์ท่าน คือ “๑. ทาน ๒. ศีล ๓. การบริจาคน ๔. ความซื่อตรง ๕. ความอ่อนโยน ๖. ความเพียร ๗. ความไม่โกรธ ๘. ความไม่เบียดเบียน ๙. ความอดทน ๑๐. ความไม่คลาดธรรม”^{๑๐} ในส่วนราชวังนั้นถือว่าเป็นแหล่งศิลปวัฒนธรรมทั้งในรูปธรรมและนามธรรม

กระบวนการสร้างจิตสำนึก เป็นการกระบวนการที่ยั่งยืน มั่นคง มั่งคั่ง จากการวางรากฐานกระบวนการไว้ ๕ ประการ คือ (๑) สร้างความรู้ (๒) จัดกิจกรรม (๓) ตราข้อบังคับ (๔) เครือข่าย (๕) การบริหารจัดการ

^๙ วุฒินันท์ กันทะเตียน, ภูมิสถาปัตยกรรมของวัดไทยกับการเรียนรู้และการเสริมสร้างสุขภาวะเชิงพุทธบูรณาการ, รายงานวิจัย, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๐, หน้า ๕๘.

^{๑๐} พุ.ช. (ไทย) ๒๘/๑๗๖/๑๑๒.

กล่าวคือว่า กระบวนการความรู้ด้านกิน อยู่หลับ นอน ที่ให้จากการอบรมของพ่อแม่ ครอบครัว ญาติมิตร โรงเรียน ความรู้เรื่องราว ในวิชาการ การฝึกหัดกาย วาจา ใจ ทักษะที่ได้จากซักซ้อม การแลกเปลี่ยนรู้จากสังคม โรงเรียน การอยู่กับคนหมู่มาก การบริหารอารมณ์ในหมู่เพื่อนเรียนทำอะไรให้เป็นสุข

กระบวนการกิจกรรม เป็นสิ่งที่จัดการเฉพาะอย่างขึ้นมาโดยให้คนมาร่วมกันด้วยการแสดงออกทางกาย วาจา และคิดร่วมกัน เช่น กีฬาโรงเรียนหรือกีฬา อบ.ต. อบ.จ. หรือระดับชาติก็สุดแท้แต่ ตามบทเพลงที่ว่า **กีฬา กีฬา เป็นยาวิเศษ แก้กองกิเลส ทำให้คนให้เป็นคน...** แม้มหาวิทยาลัยสงฆ์เองก็จัดกีฬาสัมพันธ์ทั่วประเทศโดยใช้บุคลากรคฤหัสถ์

กระบวนการตราข้อบังคับ จัดทำเพื่อสร้างมาตรฐานข้อบังคับที่เป็นลายลักษณ์อักษร โดยหน่วยงานรัฐบาลคือกระทรวงวัฒนธรรม ออกแบบการเคารพธงชาติ การแต่งกายของหน่วยงานราชการประจำการราชการการเมือง ดารา นักร้อง รณรงค์และอนุรักษ์การแต่งกายสมัยต่าง ๆ ของไทย การใช้ภาษาราชการ ราชศัพท์ ภาษาที่ควรละเว้น ปัจจุบันเกิดปัญหาสังคมรูปแบบใหม่ คือการเข้าไปทำร้ายกันที่โรงเรียน โรงพยาบาล แรก ๆ ก็มีแต่เยาวชน ต่อมาถึงบุคคลราชการ รวมถึงการปฏิบัติตัวของครูต่อการลงโทษนักเรียนที่เกินกว่าเหตุ การทำร้ายกันในครอบครัว การทอดทิ้งลูก การทำร้ายคนชรา เป็นต้น ลำพังแต่การห้ามปรามก็คงเอาไม่อยู่ จำเป็นต้องตรากฎกระทรวงหรือกฎหมายออกมาบังคับทั่วประเทศ

กระบวนการสร้างจิตสำนึกด้วยเครือข่าย เป็นการสร้างความเชื่อมโยงองค์กร

หน่วยงานของรัฐและเอกชนร่วมกันที่เรียกว่าบูรณาการ ซึ่งลักษณะนี้มีทั้งปราบทั้งปลอบที่ว่าปราบ คือ ทำให้คนกลัวบาป ทุจริตต้องระมัดระวังมากขึ้นจากการบูรณาการของตำรวจ ทหารที่มีเครื่องมือตรวจจับอาชญากรรมจากฐานข้อมูลทะเบียนราษฎร เลข ๑๓ หลัก แม้แต่สร้างข่าวเท็จ หลอกลวงสื่อสินค้าผิดกฎหมายทางอินเทอร์เน็ตก็ตรวจจับได้ ที่ว่าปลอบนั้น เป็นการเสนอรางวัลเงิน โล่ เกียรติบัตรในโอกาสวันพ่อ วันแม่ วันสำคัญทางพระพุทธศาสนา เป็นต้น

กระบวนการสร้างจิตสำนึกด้วยการบริหารจัดการ เป็นแผนป้องกันของหน่วยงานชุมชนทุกระดับ บางอย่างเป็นการป้องกันบางอย่างแก้ไข ถ้าป้องกันไม่ได้ก็รื้อแก้ไข โดยกำหนดเป็นนโยบาย ยุทธศาสตร์ แผนการประจำปีลงไปถึงโครงการกิจกรรมกระทบตัวคนนั้นระดับต่าง ๆ แต่ที่ดีกว่าคือป้องกันที่สำคัญผู้นำต้องมีคุณธรรม มีพรหมวิหารธรรม จึงจะให้ความยุติธรรมแก่สังคมนั้นได้ แต่จะอยู่ในกรอบของอธิปไตย ๓ ประการ คือ “อิตตาธิปไตย โลกาธิปไตย ธรรมาธิปไตย”^{๑๑} โดยอิตตาธิปไตย จะสร้างอัตลักษณ์/เอกลักษณ์เป็นแบรนด์เนมขึ้นมา เช่น สินค้าโอท็อป โลกาธิปไตย จะสร้างเครือข่าย ชนิดสร้างสะพานรอบทิศ ปลูกमितรรอบบ้าน และธัมมาธิปไตย จะสร้างความชอบธรรม ดำเนินการงานที่โปร่งใสไร้อคติต่อสังคม หลีกเลียงความเหลื่อมล้ำ สอดคล้องกับนโยบายของชาติ

^{๑๑} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๗๔.

การสังเคราะห์จิตสำนึกจาก ศิลปวัฒนธรรม ศาสนา วัฒนธรรมองค์กร และขยายอาณาเขตไปในระดับโลกโดยถือ ศิลปวัฒนธรรมที่เป็นมรดกไทยกับวัฒนธรรม รับช่วงนี้เป็นหลักการ เพราะสิ่งเหล่านี้แสดง ถึงภูมิปัญญาของบรรพบุรุษที่มีสืบลายจาก ภูมิทัศน์ มีนิมิตทางอารมณ์ สังคม ปัญญาจาก ความสวยงามทางศิลปกรรม สะท้อนให้ถึง คุณค่าด้านพุทธศึกษา มีความรู้ในศาสตร์ ศิลป์ รู้และเข้าใจที่มาที่ไป ประยุกต์ใช้กับวิถีชีวิต และสามารถอธิบายศิลปวัฒนธรรมทางศาสนา ไปหาธรรมได้หรือกลับกันอธิบายธรรมไปหา ศิลปวัฒนธรรมได้ (Dhamma through Arts and Cultures) สะท้อนคุณค่าด้านจริยศึกษา มีการปฏิบัติดี ถูกต้องตามแนวธรรม มี จิตสำนึกอนุรักษ์และพัฒนาตามวัฒนธรรม ประเพณีที่ดีงาม และด้านหัตถศึกษา มีการ ฝึกหัดสร้างสรรค์ มีนวัตกรรมทั้งสร้างใหม่ บูรณะหรืออนุญาตให้ทำ เพิ่มเติมทักษะให้มี ให้ดีให้เป็น แสดงถึงศักยภาพทางคุณค่าแก่ ชีวิตให้มีพร้อมสรรพ มีแหล่งจิตสำนึกได้จาก ตนเอง ครอบครัว โรงเรียน วัด สถาบันและ บัณฑิตวิทยาลัย กำหนดสังเคราะห์ออกมาเป็นองค์ ความรู้ในคุณค่าชีวิตโดยองค์รวมจากพุทธ ศิลปวัฒนธรรม (Artistry in Buddhism)

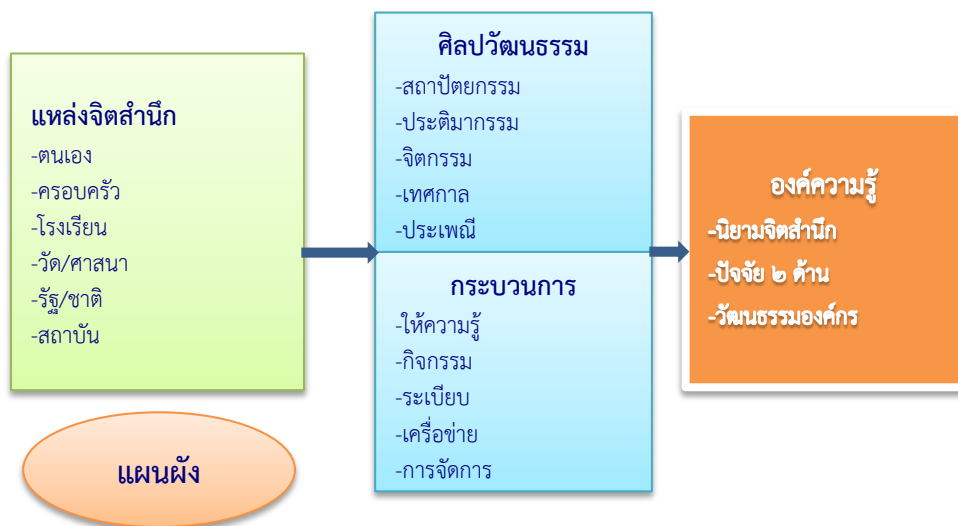
๕. สรุป/องค์ความรู้ใหม่

องค์ความรู้ใหม่ที่ได้จากการวิจัย สรุปได้ ดังนี้

๑. คำนิยามจิตสำนึก คือวุฒิภาวะ ทางอารมณ์ สังคม ปัญญา มารยาททางสังคม การทำหน้าที่ของตนต่อสังคม มีแหล่งกำเนิด จากตนเอง ครอบครัว โรงเรียน วัด/ศาสนา กฎของรัฐ/ชาติ สถาบันพระมหากษัตริย์ มี กระบวนการสร้างด้วยการให้ความรู้ การสร้าง กิจกรรม/กีฬา มีตราข้อบังคับ สร้างเครือข่าย และบริหารจัดการที่ดีจากนโยบาย ยุทธศาสตร์ แผนการ

๒. จิตสำนึกเกิดจาก ๒ ปัจจัย คือ ปัจจัยภายในได้แก่ตนเองซึ่งมีผลจากบุพเพกต บุญคุณหรือจากความรักความชอบจาก ตนเอง ปัจจัยภายนอกได้แก่ครอบครัว โรงเรียน วัด/ศาสนา รัฐ/ชาติ สถาบันกษัตริย์ ซึ่งมีกระบวนการจากการให้ความรู้ กิจกรรม ระเบียบข้อบังคับ เครือข่ายสังคม และการ บริหารจัดการที่เป็นระบบ

๓. วัฒนธรรมองค์กร โดยแยกแยะ เวลา หน้าที่ ภารกิจ วัสดุสิ่งของส่วนไหนของ ตน ส่วนไหนขององค์กรรวมถึงความ รับผิดชอบต่อชีวิตและอนาคตองค์กร ดัง แผนผังนี้

บรรณานุกรม

๑. คัมภีร์พระไตรปิฎก

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

๒. หนังสือภาษาไทย

พระครูสิริรัตนานวัตร. สงกรานต์ : ภูมิปัญญาตะวันออก. พิษณุโลก: โพกัสปริ้นต์, ๒๕๕๙.

พระไพศาล วิสาโล. วิถีสังคมไทย: ชุมชนและวัฒนธรรมท้องถิ่น. กรุงเทพฯ: เรือนแก้วการพิมพ์, ๒๕๔๔.

พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติพ.ศ. ๒๕๔๒ ที่มาของข้อมูล หนังสือราชกิจจานุเบกษา

ฉบับกฤษฎีกา.

๓. รายงานวิจัย

วุดินันท์ กันทะเตียน. “ภูมิสถาปัตยกรรมของวัดไทยกับการเรียนรู้และการเสริมสร้างสุขภาวะเชิงพุทธบูรณาการ”. รายงานวิจัย, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๐.

๔. สื่อออนไลน์

มูลนิธิสืบ นาคะเสถียร [ออนไลน์] ที่มา <https://www.facebook.com/SeubNakhasathien>

